

Nachtvlinders in Merelbeke

Sinds 2003 nam de nachtvlinderstudie in Vlaanderen een hoge vlucht. Het verschijnen van nieuwe determinatieliteratuur (Waring & Townsend, 2003; vanaf 2006 ook in het Nederlands beschikbaar) zorgde ervoor dat tientallen natuurliefhebbers oog kregen voor deze soortgroep. Nachtvlinders bleken - in vergelijking met andere goed bestudeerde soortgroepen zoals loopkevers en zweefvliegen - bovendien niet zo moeilijk te herkennen en op een vrij eenvoudige manier op te sporen. Nachtvlinders kijken werd een hype... en bleef het ook. Na de lancering van www.waarnemingen.be bleken de nachtvlinders, op vogels na, de meest populaire soortgroep. In dit artikel staan we even stil bij de resultaten van de recente inventarisaties in Merelbeke.

Motten: een inleiding

In België vormen nachtvlinders een bijzonder soortenrijke groep. Momenteel telt de Belgische lijst 2.493 soorten vlinders; 96% daarvan behoort tot de nachtvlinders. Die worden al decennialang kunstmatig opgesplitst in twee groepen: micro- en macro-nachtvlinders. Tot de micro's rekent men klassiek de families met kleinere soorten, zoals de bladrollers, vedermotjes, kleer- en mineermotjes. Daarnaast maken de families met grotere soorten (zoals pijlstaarten, uiltjes, spanners, ...) deel uit van de macro-nachtvlinders.

De meeste aandacht ging recent uit naar die laatste groep. De redenen daarvoor zijn divers: tot 2009 waren er voor micro-nachtvlinders geen Nederlandse namen beschikbaar, betaalbare en Nederlandstalige veldgidsen voor microlepidoptera zijn schaars of onbestaande, er zijn bijna dubbel zoveel soorten micro- als macrolepidoptera in Vlaanderen en bovendien vergt de herkenning van de soorten vaak meer kennis en vaardigheden (bv. genitaalonderzoek). Dat maakt microlepidoptera, zeker voor de beginnende nachtvlinderaar, een minder toegankelijke groep. In dit artikel staan dan ook de macro-nachtvlinders centraal.

Er zijn twee veelgebruikte manieren om nachtvlinders te bestude-

ren: door middel van licht of door middel van smeer. Dat motten op licht afkomen, weet iedereen. Net als andere insecten geldt daarbij dat ze meer worden aangetrokken door UV-licht. Daarom gebruiken nachtvlinderaars ondermeer kwikdamplampen. Je kan postvatten bij zo'n lamp om alle aangetrokken vlinders met een netje te vangen, maar handiger is een nachtvlinderval. Zo'n vlinderval kan je een hele nacht 'onbemand' achterlaten, je hoeft er je slaap niet voor te laten. De vlinders vliegen in de val, zoeken er een rustig plekje en 's ochtends kan je ze rustig bekijken, op naam brengen en weer vrij laten. Daarnaast worden nachtvlinders (vooral in het vroege voorjaar en weer vanaf de nazomer) gelokt door een mengsel van rode wijn en suiker op bomen aan te brengen. Deze techniek noemt men 'smeren'. Vlinders worden aangetrokken door de zoete geur van de 'smeer', komen ervan eten en vliegen vaak een uurtje later alweer weg. Door met een zaklamp af en toe de ingesmeerde bomen te gaan bekijken kan je op sommige avonden honderden uiltjes te zien krijgen.

Wie ziet ze vliegen?

De databank www.waarnemingen.be bevat momenteel 9.120 nachtvlinderwaarnemingen uit Merelbeke. Die werden door een klein leger

waarnemers bijeengesprokkeld. Toch blijken een beperkt aantal nachtvlinderkenners het merendeel van de waarnemingen voor hun rekening te nemen. We noemen man en paard: Kris Verplaetse noteerde in de wijk Kwenenbos reeds 388 soorten nachtvlinders, Dominique Verbelen inventariseerde in zijn tuin te Munte en in het Natuurpuntreservaat 'de Putten' in 2008 en 2009, Hugo Van Doorslaer ving ook een mooie tuinlijst bij elkaar, evenals Philip De Somer; beide laatste heren startten in 2010 bovendien met een inventarisatie van het Gentbos in Bottelare.

Merelbeekse motten in Oost-Vlaams perspectief

De totale nachtvlinderlijst van Merelbeke telt, volgens de huidige stand van zaken op www.waarnemingen.be, 561 soorten. Over de interpretatie van dat getal valt het één en ander te zeggen. Ten eerste gaat het om recente waarnemingen, doorgaans van na 2007: in waarnemingen.be ontbreken historische waarnemingen. Die oude gegevens zitten wellicht nog nergens in een centrale databank. Een korte zoektocht wijst echter uit dat ook voor Merelbeke die gegevens er zeker moeten zijn. Zo verzamelde V. Malfliet al in 1912 grasmotjes in Merelbeke. De door hem verzamelde exemplaren bevinden

zich momenteel in de collectie van de UGent. Als we historische collecties of vergeelde notaboekjes van privé-waarnemers gaan uitpluizen, loopt het soortenaantal van 561 wellicht nog hoger op. 561, is dat nu veel? Het is - om het zo te zeggen - niet meteen een getal waarvan ik achterover val. Het gaat hier namelijk om micro- en macro-nachtvlinders samengeteld. Als we de opsplitsing maken, dan stellen we vast dat in Merelbeke recent 336 soorten macro-nachtvlinders werden gezien. Er wordt dus ook aardig wat naar micro-nachtvlinders gekeken (waarover hieronder meer). De Oost-Vlaamse nachtvlinderlijst telt in totaal 577 soorten macro-nachtvlinders. Maar die aantallen vergelijken is niet helemaal correct, omdat we - in het kader van dit artikel - geen historische waarnemingen uit de gemeente hebben opgezocht. De online catalogus van Belgische Lepidoptera van de Vlaamse Vereniging voor Entomologie (www.phegea.org) laat echter toe om na te gaan hoeveel nachtvlindersoorten er in Oost-Vlaanderen na 2004 werden waargenomen. En dan gaat het om 481 soorten macro-nachtvlinders. 83% van de Oost-Vlaamse macrolepidoptera werd dus recent vastgesteld in Merelbeke. Da's niet niks, zeker als je weet dat ook niet al die 481 soorten in de gemeente zullen voorkomen. Zonder twijfel kan de soortenlijst van Merelbeke de komende jaren nog aandikken: in een gebied als het Drongengoed werden tijdens 10 jaar inventariseren 372 soorten macro-nachtvlinders genoteerd, meer dus dan de voorbije drie jaren in de hele gemeente Merelbeke (Sierens et al., 2010).

Desondanks blijkt nu al dat de gemeente een rijke nachtvlinderfauna telt. Uit een vergelijking van soortenaantallen op waarnemingen.

be staat Merelbeke met zijn 561 soorten met stip op één in de top van de Oost-Vlaamse gemeenten. Nochtans is Merelbeke niet de enige gemeente waar goed naar moten wordt gekeken: zo werden in Lokeren en Sint-Gillis-Waas resp. 434 en 412 soorten vastgesteld.

Negen Merelbeekse topsoorten

Uiteraard besparen we u een volledige bespreking van de lijst van de Merelbeekse nachtvlinders. Negen soorten willen we alsnog voorstellen, en dat zijn niet noodzakelijk de meest bijzondere nachtvlinders die ooit in Merelbeke werden gezien. In juli 2009 haalde Hugo Van Doorslaer bv. de pers met de tuinvangst van een *Klein Geel Wees-*

In verschillende opzichten is de *Krakeling* een bijzondere soort. Zo waren taxonomen het lange tijd oneens tot welke nachtvlinderfamilie de *Krakeling* precies behoorde. In de Engelstalige versie van de nachtvlindergids werd de soort nog ondergebracht bij de tandvlinders, terwijl in de Nederlandse vertaling de *Krakeling* naar de uiltjes verhuist. Daarnaast illustreert de *Krakeling* op een erg treffende manier onze onwetendheid over nachtvlinders in de achtertuin. Want mogen de nachtvlinders de dagvlinders in soortenaantal overtreffen, in hiaten over hun leefwijze doen ze dat nog veel meer.

Krakeling (foto: Hugo Van Doorslaer)

kind *Catocala nymphagoga*, een zuiderse nachtvlinder die nog nooit eerder in Vlaanderen was gezien. In de wijk Kwenenbos werd in dezelfde week (!) dan weer een opvallend ogend micromotje op naam gebracht als *Getekende Biesbladroller* *Bactra furfurana*, een nieuwe soort voor België. Mooie waarnemingen die zeker het vermelden waard zijn, maar mogelijk gaat het hier om zwervers (in het geval van het weeskind is dat wel zeker).

1. *Krakeling*
(*Diloba caeruleocephala*)

We weten immers bitter weinig over zelfs algemene nachtvlinders. Van de *Krakeling* weten we bv. dat hij vooral Sleedoorn en Meidoorn verkiest als waardplanten, naast bv. *Gewone Lijsterbes*. Toch is het verspreidingsgebied beperkt. In de Kempen komt hij nagenoeg niet voor, net zoals de *Sleedoornpage*, die daar ook niet te vinden is. Maar ook in de oostelijke helft van de Leemstreek werden recent geen *Krakelingen* gemeld. Mogelijk werd de soort daar totnogtoe over het hoofd gezien: de *Krakeling*

heeft namelijk een vrij korte en vooral erg late vliegtijd, die piekt in de tweede helft van oktober. Veel nachtvlindersaars hebben dan hun vangmateriaal al opgeborgen. Het verspreidingskaartje van de soort toont echter een wel erg duidelijke concentratie aan vindplaatsen in de westelijke helft van Vlaanderen. Het minste wat je hieruit kan concluderen, is dat de *Krakeling* zeker niet overal voorkomt waar zijn waardplanten groeien. Wat precies het voorkomen van de soort bepaalt, is onduidelijk. Al even treffend is de trend van deze soort in West-Europa. Bij een langlopend onderzoek in Groot-Brittannië bleek dat de *Krakeling* maar liefst met 95% was afgenomen in de periode 1968-2003 (Fox *et al.*, 2006). En ook in een recente gepubliceerde studie uit Nederland behoort de *Krakeling* tot de grote verliezers (Groenendijk & Ellis, 2011). Het staat alleszins vast dat de soort in Vlaanderen veel schaarser is dan vroeger. Wat precies die achteruitgang veroorzaakt, is een mysterie. ‘Nachtvlinders kijken, da’s letterlijk en figuurlijk tasten in het duister’, hoorde ik op een studiedag van de Nederlandse Vlinderstichting, en gelijk hadden ze. Conclusie: de *Krakeling* is zonder twijfel een bedreigde soort en in Merelbeke komt hij nog voor. Zowel in 2008, 2009 als 2010 werd ze er waargenomen, telkens op een andere locatie. Verdient evenzeer gekoesterd te worden als de *Sleedoornpage*.

2. Geelbruine Rietboorder (*Archanara dissoluta*)

De *Geelbruine Rietboorder* is een schaarse vertegenwoordiger van een bijzondere ecologische groep: de moerasnachtvlinders. Terwijl er in Vlaanderen geen typische moerasdagvlinders (meer) voorkomen, kunnen we tenminste 38 macro-nachtvlinders beschouwen

als moerassoorten. Dominique Verbelen ondernam in 2009 met behulp van een draagbare stroombron een aantal pogingen om na te gaan welke moerasnachtvlinders er in de Merelbeekse Scheldemeersen voorkomen. Hij noteerde meteen een aantal typische soorten, zoals *Splinterstreep*, *Egale* en *Smalvleugelrietboorder*, *Gestippelde Rietboorder*, *Stippelsnuituil*, *Gestreepte Rietuil* en *Lisdoddeboorder*. *Geelbruine rietboorder* is uit het lijstje wellicht één van de meest zeldzame soorten, die in Nederland als kwetsbaar wordt beschouwd.

3. Zwart weeskind (*Mormo maura*)

Niet meteen een indicatorsoort, maar wel een vrij spectaculaire nieuwkomer. Momenteel kennen we duidelijk twee deelpopulaties in Vlaanderen: een westelijke, die vanuit West-Vlaanderen in noord-oostelijke richting opmars maakt, en een (kleinere?) oostelijke (in Haspengouw en Oost-Brabant). *Zwart Weeskind* is een soort die niet makkelijk op licht afkomt. Je kan de soort best lokken door smeer te gebruiken in de maanden augustus-september.

4. Essenspanner (*Ennomos fuscantaria*)

De *Essenspanner* lijkt sterk op de *Krakeling*. Niet uiterlijk: de *Essenspanner* behoort tot een totaal andere familie, de spanners, en dan nog tot het genus *Ennomos*, waartoe (in Vlaanderen) vijf soorten behoren die alle opvallen door hun ongewone vleugelhouding. De gelijkens met de *Krakeling* ligt hem precies in het verspreidingspatroon én in de trend. Ook de *Essenspanner* komt vooral in het westen van het land voor, en dan vooral in het zuiden van de provincies Oost- en West-Vlaanderen. Merelbeke is één van de meest noordoostelijke vindplaatsen. Daarnaast is de *Essenspanner* evenals de *Krakeling* een sterk bedreigde soort. Althans, dat bleek uit de Britse studie die de *Essenspanner* aanwees als de sterkst achteruitgaande soort (met een achteruitgang van 98% op 35 jaar). Of die achteruitgang zich ook in Vlaanderen manifesteert, is bij gebrek aan voldoende gegevens moeilijk te bevestigen. Wel wordt er minstens lokale afname vastgesteld: zo was de soort in Zomergem nog algemeen in 1984, maar is hij plots verdwenen

Zwart Weeskind (foto: Johan De Clerck)

en daar nadien nooit meer gezien (Sierens et al., 2010)! Voor *Essenspanner* is de reden van achteruitgang nog mysterieuzer dan voor de *Krakeling*: terwijl de meeste aan *Gewone Es* gebonden soorten in Vlaanderen vooruitgaan (bijv. *Essengouduil*, *Schedeldrager*), is er bij de *Essenspanner* geen sprake van een opmars. Overigens mag vermeld worden dat ook de vier andere *Ennomos*-soorten in Merel-

Essenspanner (foto: Wim Veraghtert)

beke gezien werden. Een unicum in Vlaanderen?

5. *Donkere Jota-uil* (*Autographa pulchrina*)

De *Donkere Jota-uil* is een juweeltje uit de Merelbeekse bossen. De mooie loofbossen die de gemeente rijk is, vormen zeker één van de troeven op nachtvlindervlak. Ca. 25% van de Vlaamse nachtvlinders zijn in min of meerdere mate gebonden aan loofbos. Een hele serie bossoorten is dan ook terug te vinden op de lijst van Merelbeke: *Bruine Groenuil*, *Geelbruine Bandspanner*, *Geelblad*, *Saffraan-gouduil* en *Zwarte Herfstspinner*, om er maar enkele te noemen. De *Donkere Jota-uil* kent in Vlaanderen een zeer versnipperde versprei-

ding. In Oost-Vlaanderen komt de soort wellicht het meest voor in de bossen van de Vlaamse Ardennen.

6. *Donkere Iepenuil* (*Cosmia diffinis*)

Opvallend is dat aan zowat elke inheemse boomsoort, wel één of meerdere kieskeurige nachtvlinders gebonden zijn. Zo zijn er typische soorten die enkel *Zomereik*, *Gewone beuk* of *Linde* verkiezen,

maar evenzeer nachtvlinders die een voorkeur voor schaarsere voedselplanten hebben. Zo zijn er opvallend veel soorten die *Iep* als enige of meest belangrijke waardplant verkiezen. De *Donkere Iepenuil* is daar een mooi voorbeeld van. In Vlaanderen vertoont deze schaarse soort, net als de *Donkere Jota-uil*, een erg verbrokkeld verspreidingspatroon. Nagenoeg nergens is hij algemeen. In Munte blijkt een redelijke populatie aanwezig in een holle weg waar veel Iepen groeien. Daardoor is de *Donkere Iepenuil* een vaste klant in de tuin van Dominique Verbelen. Hetzelfde geldt overigens voor de *Porseleinvlinder*, die minstens even zeldzaam is. Elders in Merelbeke werd dan weer de *Iepengouduil*

opgemerkt. Een opmerkelijk iepentrio dus!

7. *Tandjesuil* (*Sideridis turbida*)

Dat nachtvinders onvoorspelbaar zijn, wordt bewezen door de vangst van een *Tandjesuil* door Hugo Van Doorslaer in mei. Van de zeldzame *Tandjesuil* zijn twee populaties bekend in Vlaanderen: één in de duinen en één in de Kempen, waar de soort heide-achtige biotopen met droge, schrale graslanden verkiest. Niet meteen de soort waarvan je verwacht dat ze in Merelbeke opduikt. Het exemplaar van Merelbeke kan beschouwd worden als een zwerver. En dat maakt nachtvinders extra boeiend: een vlinderval in je tuin geeft je niet alleen een beeld van de nachtvlinderfauna in je omgeving, je hebt ook kans op trekvlinders die van honderden kilometers ver komen of op zwerfende habitatspecialisten uit de natuurgebieden in de (wijde) regio.

8. *Gepluimde Snuituil* (*Pechipogo plumigeralis*)

De nachtvlinderfauna is de laatste jaren sterk in beweging. Gelukkig zijn er niet alleen soorten die het slecht doen, er zijn ook nieuwkomers die soms een spectaculaire vooruitgang maken. De *Gepluimde snuituil* is aan zo'n opmars bezig. In 2000 werd de soort voor het eerst vastgesteld in Vlaanderen en inmiddels is ze ingeburgerd, zij het in lage aantallen, in grote delen van West-Vlaanderen. Uit Oost-Vlaanderen ligt nog maar een handvol meldingen voor, waarvan er drie in Merelbeke gebeurden (Kwenenbos en Bottelare).

9. *Azuurbladroller* (*Spatalistis bifasciana*)

We eindigen dit rijtje met een micro-nachtvlinder: de prachtig blauw-geel gekleurde *Azuurblad-*

roller. Deze goed herkenbare soort toont aan dat niet alle microlepidoptera saai en moeilijk herkenbaar zijn. En hoewel de (verspreidings) gegevens van micro-nachtvlinders nog meer fragmentarisch zijn dan bij macro-nachtvlinders het geval is, staat toch vast dat de *Azuurbladroller* een nieuwkomer is in Vlaanderen. In zowat alle provincies werd de soort pas opgemerkt na 2004. In Merelbeke werd de soort waargenomen in het Heilig Geestgoed in Munte, tijdens een nachtvlinderkursus in 2009. De rups leeft op bessen van ondermeer liguster, kornoelje en wegedoorn.

Uit bovenstaand relaas mag blijken dat nachtvlinders een boeiende en diverse soortgroep vormen waarin nog heel wat te ontdekken valt. De diversiteit aan biotopen (zowel oude bossen als natte meersen)

Azuurbladroller (foto: Leo Janssen)

zorgt ervoor dat Merelbeke op vlak van soortenrijkdom goed scoort. De soortenlijst die op amper drie jaar tijd door enkele waarnemers

bijeengesprokkeld werd, mag er wezen. Desondanks heeft Merelbeke nog niet al zijn nachtelijke geheimen prijsgegeven. De lijst van 561 soorten kan nog gevoelig groeien indien de huidige inventarisatie-inspanningen worden volgehouden én gerichte zoektochten in natuurgebieden naar bijzondere soorten georganiseerd worden. We denken bijvoorbeeld aan moeilijk vindbare oud-bossoorten, zoals de uiltjes van het genus *Lithophane* (bv. *Lichtgrijze Uil*, *Bruine Essenuil*) die elders in de provincie Oost-Vlaanderen al werden aangetroffen, maar nog niet in Merelbeke. Op pad gaan met smeer kan zeker nog verrassingen opleveren!

Bij deze toch ook een woord van dank aan de milieuraad van Merelbeke. Enkele jaren geleden diende Dominique Verbelen een voorstel in voor de aankoop van twee nachtvlindervallen en een draagbare stroombron. De minaraad stemde in met deze aankoop, waardoor de nachtvlinderinventarisaties - ook op plaatsen waar geen elektriciteit voorhanden is - op een professionele manier konden worden aangepakt. Dat de steun van de milieuraad en de gemeente Merelbeke (die de raad voorziet van een werkingsbudget) al behoorlijk heeft gered, blijkt voldoende uit bovenstaand verhaal. Misschien kan binnenkort nog een voorstel worden ingediend voor de aankoop van een feromonenset om ook de aanwezigheid van wespvlinders in Merelbeke in kaart te brengen.

Ben je zelf ook geïnteresseerd in nachtvlinders, dan kan je altijd contact opnemen met wim.veraghtert@natuurpunt.be. Tenslotte vermelden we ook dat van twee Merelbeekse locaties de nachtvlinderwaarnemingen worden gebruikt voor het nachtvlindermeetnet, waarbij nachtvlinders op een gestandaardiseerde manier geteld worden om op lange termijn trends van Vlaamse motten te achterhalen. Meer informatie over nachtvlinders en het meetnet vind je op <http://nachtvlinders.natuurpunt.be/> en op www.telme.be. Sowieso raden we aan om alle losse waarnemingen van nachtvlinders in te voeren op www.waarnemingen.be.

Wim Veraghtert,
wim.veraghtert@natuurpunt.be

Referenties:

Fox R., Conrad K.F., Parsons M.S., et al. 2006. The state of Britain's larger moths. Butterfly Conservation and Rothamsted Research, Wareham, Dorset.

Groenendijk D., Ellis N.W. 2011. The state of the Dutch larger moth fauna. *Journal of Insect Conservation* 15: 95-101.

Sierens, T. & D., Van de Kerckhove, O., Van Opstaele, M. en Kindts, B. 2010. De Macro-nachtvlinderfauna van Zandig-Vlaanderen tussen Brugge en Gent en van de Scheldepolders in het Meetjesland (1969/1983-2009). *Phegea* 38(4): 129-142.

Waring, P. & Townsend, M. 2003. *Field Guide to the Moths of Great Britain & Ireland*. British Wildlife Publishing.